Nathan Hilversum (Amersfoort 1873-1959)

Volharding en verdriet van een joodse ondernemer

2

Nathan Hilversum was een joodse Amersfoortse koopman/handelaar. Hij was in 1924 medeoprichter van de eerste stadsbusdienst, die hij tot 1930 exploiteerde.[1] Deze ondernemer was ook maatschappelijk actief in Amersfoort. De Tweede Wereldoorlog bepaalt sterk zijn geschiedenis. Bijna zijn hele familie is omgebracht door de Duitsers, waaronder zijn zes zonen. Hij en zijn vrouw overleefden de oorlog, ondergedoken in Amsterdam.

Amersfoortse joden zijn vooral als groep bekend, Sefardische en Azkenazische joden die zich vanaf het midden van de 17e eeuw in de stad vestigden. Van aanvankelijk buitenstaanders werden zij burgers, en door de opstelling van de overheid en eigen inzet geïntegreerde en geëmancipeerde inwoners. Enkele individuele joden uit Amersfoorts verleden worden in de historische literatuur besproken, maar het zijn veelal de 'vooraanstaanden'. De Amersfoortse joden die in de Holocaust zijn omgebracht, verschijnen op een naamlijst, over hun leven is meestal niets bekend; de stadgenoten die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd, zijn in vergetelheid geraakt.

Veel demografische gegevens over de relatief grote Amersfoortse joodse gemeenschap in het verleden zijn beschikbaar. Een brede Amersfoortse joodse geschiedenis en daarmee ook een inkijk in het leven van de 'lagere stand' wordt echter gemist.

In dit artikel wordt een in de Amersfoortse samenleving geïntegreerde jood uit die bevolkingsgroep, die de oorlog overleefde, voor het voetlicht gebracht: Nathan Hilversum.

Hij was een eenvoudige, vrome jood, in Amersfoort geboren en getogen. Hij trouwde hier en stichtte een gezin. Hij heeft in deze stad gewoond en gewerkt en is daar gestorven en ten grave gedragen.

Nathan begon op jonge leeftijd met de verkoop van paraplu's en handelde in lompen, tweedehands meubelen, kachels en fornuizen. Hij was (mede-)exploitant van de eerste Amersfoortse stadsbus. Na de teloorgang van deze busonderneming had hij kort een taxibedrijf en dreef hij weer zijn oude handel.

Het wrede ingrijpen van de Duitse bezetter dwong hem en zijn vrouw tot bijna drie jaren onderduik, in Amsterdam. Zij hebben die tijd overleefd, maar vrijwel hun hele familie is in de nazikampen vermoord. De oorlog drukt een

1 Het is mijn voornemen om voor een volgend Jaarboek Flehite een artikel te schrijven over de geschiedenis van de 'Eerste Amersfoortsche Tramautodienst Onderneming'.

Nathan Hilversum.
Foto: familiecollectie, opnamedatum onbekend.

Jentje Hilversum-van der Horst.
Foto: familiecollectie, opnamedatum onbekend.

zwaar stempel op de geschiedenis van Nathan. Na de gruwelijke oorlogservaringen pakte hij zijn leven weer op. In 1945 werd hij weer maatschappelijk actief in de stad, zoals hij dat voor de oorlog op meerdere terreinen ook was geweest. Enkele jaren later begon hij opnieuw een taxibedrijf. Hij was drie keer weduwnaar.

Nathans inzet, strijdbaarheid en veerkracht is zeer opmerkelijk, een Amersfoorter om te gedenken.

De familie Hilversum

Een kort genealogisch overzicht

De overlevering binnen de familie zegt dat de voorvaderen afkomstig zijn uit de Oekraïne.[2] Zij zouden in de 18e eeuw van daar zijn gevlucht voor de pogroms. Hun voettocht leidde hen via Duitsland (Keulen) naar Nederland, waar zij in Hilversum onder het Napoleontische Decreet van Naamsaanneming rond 1811 voor die plaatsnaam als achternaam zouden hebben gekozen. Deze informatie is niet te bevestigen via schriftelijke bronnen. Het register van naamsaanneming uit de

2 Voor mijn onderzoek heb ik in het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* nr. 19 d.d. 20 februari 2009 en in het blad *De Benjamin* van het Joods Maatschappelijk Werk jrg. 21 nr. 80, juli 2010 een oproep geplaatst naar familieleden van Nathan Hilversum. Daardoor ben ik o.a. in contact gekomen met een kleindochter van Nathan (Rosa Jenny, dochter van zijn zoon Levie Israël), een achternicht en haar twee broers (kinderen van Bernard Vos en Anna Vos-Hilversum, dochter van Nathans broer Levie). Zij (en hun kinderen) waren in 2010 de enige levende (naaste) bloedverwanten van Nathan. Zij zijn vooral de bron geweest van 'persoonlijke informatie' over haar grootvader en hun oudoom. Anderen hebben mij na deze oproepen (en die in alle verzorgingshuizen in Amersfoort en de lokale pers) ook mondelinge en schriftelijke informatie verstrekt. Hier past een woord van dank aan alle informanten. De familieleden worden om reden van privacy niet met naam genoemd.

Franse tijd in Hilversum is niet bewaard gebleven.

Nathan werd geboren op 22 november 1873.

Hij was het vijfde van elf kinderen. Drie broers en drie zussen zijn jong of zeer jong overleden. Twee broers en twee zussen zijn met hem volwassen geworden in Amersfoort. Het gezin woonde in de Sint Jorisstraat. Vader Jacob Manuel Hilversum was koopman en tevens slaapstedehouder.[3]

De kinderen zijn in Amersfoort getrouwd, vier zijn in Amersfoort blijven wonen.

Nathan trouwde in Amersfoort op 8 juli 1896 met de joodse Jentje van der Horst.[4]

Zij kregen in Amersfoort acht kinderen, zes zonen en twee dochters. De eerste dochter, Johanna, het vierde kind, overleed op tweejarige leeftijd. Het zevende kind, ook een meisje, is levenloos ter wereld gekomen.[5] De zes zonen zijn in Amersfoort opgegroeid.

Nathan woonde in het begin van zijn huwelijk bij zijn ouders in de Sint Jorisstraat. Vanaf 1909 woonde het gezin in de Mooierstraat 11 en van 1914 tot 1930 in de Wolkerstraat 61, later gewijzigd in Walikersteeg/-straat 54.[6]

Hij heeft daarna op diverse adressen gewoond, in de Lavendelstraat 11, aan het Hoevelakensche Voetpad 2 (nu Columbusweg/Zeevaarderspad), Muurhuizen 115, Scherbierstraat 16 en tot in het oorlogsjaar 1942 op Vijver 36.[7]

Economische positie

Het merendeel van de ongeveer 380 joodse inwoners in het begin van de 20e eeuw bestond uit kleine middenstanders, kooplieden die de omliggende dorpen afreisden, scharrelaars en venters. Verder marktkooplui en een paar mensen in vrije beroepen.[8] Op de vrijdagse en zaterdagse markt verkochten veel joodse kooplui hun waren. Binnen de joodse gemeenschap waren enkele winkeliers (o.a. slagers) en ondernemers. De gebroeders Visser dreven van 1870 tot het faillissement in 1910 een textielfabriek aan de Heiligenbergerweg, de firma Herschel was een groothandel in tabak en Van Vollenhoven handelde in koloniale waren en graanproducten.

De eerste beroepsaanduiding van Nathan was vanaf 1909 tot 1920 'koopman in parapluies'. Van 1920 tot 1930 was hij koopman, daarna specifiek koopman in tweedehands meubelen en van 1924-1930 autobus- en na de oorlog taxiondernemer.[9] Rond 1911 handelde hij ook in lompen. In de krant stond onder 'Stadsnieuws': 'De verkoop van lompen enz. van de gemeentereiniging voor de

3 Jacob Manuel had zich in 1867/68 met zijn echtgenote Vrouwtje Wijnstok in Amersfoort gevestigd. Beiden waren geboren in Amsterdam en daar getrouwd in 1865. Nathans ouders konden niet schrijven [huwelijksakte Stadsarchief Amsterdam (GAA), 26 april 1865, nr. 42]. Waarschijnlijk gingen zij naar Amersfoort omdat zijn ouders (grootouders van Nathan) daar vanuit Friesland in 1850/53 waren gaan wonen. Deze grootouders waren ook geboren en getrouwd in Amsterdam en kort na hun huwelijk in 1841 naar Friesland (Schoterland) vertrokken. Nathans zus Mietje heeft na het overlijden van haar vader in 1903, samen met haar echtgenoot Meijer Schreuders, de slaapstede in de Sint Jorisstraat, genoemd het logement en koffiehuis 'De Welkombuis', voortgezet. Zij was in Amersfoort getrouwd op 30 maart 1887 en is daar overleden op 19 maart 1941. In de adressenlijst wordt Sint Jorisstraat E211 en nummer 13 voor het logement genoemd. Hoewel vernummering heeft plaatsgevonden in de binnenstad betreft dit waarschijnlijk hetzelfde adres. De weduwe van Jacob Manuel, Vrouwtje Hilversum-Wijnstok woonde van 1909 tot aan haar dood in 1913 in de Sint Jorisstraat 25. **4** Hoogeveen 15 augustus 1867-Amsterdam 10 juli 1945. Bron: persoonskaart Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag (CBG) Nathan Hilversum. **5** Bron: Archief Eemland (AE). **6** Bron: AE, Almanakken/Adresboeken Amersfoort en persoonskaart CBG. Hij begon het stadsbusbedrijf vanuit de Walikerstraat 54. **7** AE, Almanakken/Adresboeken Amersfoort. Deze bron ook voor de adressen van zijn familieleden in Amersfoort. Latere woonadressen komen hierna aan de orde. **8** Simon van Adelberg, *De Joden van Amersfoort* (Amersfoort, 1977) 84 en 119. De joden maakten in 1879 met 440 personen ruim 3% van de bevolking uit (13704 inwoners). Het absolute aantal bleef tot 1930 gemiddeld 380, maar het relatieve aandeel daalde met de groei van de bevolking naar bijna 1% in 1930 (375 personen op 38549 inwoners). Bron: 10-jaarlijkse Volkstellingen 1795-1971; CBS (http://www.volkstellingen.nl/nl/).

Logement en koffiehuis 'De Welkombuis' in de Sint Jorisstraat, ca. 1925.
V.l.n.r. Anna Cato Bluhm-Schreuders met dochtertje Dora Dewehre, Mietje Schreuders-Hilversum en twee onbekenden.
Foto: Archief Eemland.
N.B. rechts in de straat een melkhondenkar, waarbij de hond onder de kar loopt.

Walikerstraat 54, laatste onbewoonbaar verklaarde woning rechts, voor de sloop in 1967.
Foto: Archief Eemland.

eerste zes maanden van 1912 is gegund aan den heer N. Hilversum te Amersfoort voor *ƒ* 137,25 de massa'.[10]

Nathans hele familie, allen joden, bestond uit kooplieden, handel was hun bron van levensonderhoud.

Nathans broer Heiman en zijn zwager Israël de Groot, getrouwd met zijn zus Grietje, werkten ook als koopman in Amersfoort.[11] Nathans broer Levie begon zijn handel in Amersfoort, maar heeft later met zijn echtgenote Branca Nabarro in Maastricht en Amsterdam gewoond.

Zus Mietje en zwager Meijer Schreuders waren logementhouder (zie voetnoot 3).

Nathans oudste zoon Jacob was koopman in Amersfoort en heeft op verschillende plaatsen in de stad gewoond. Hij werd ook als lompen-/voddensorteerder genoemd en handelde in de jaren dertig tot het begin van de oorlog in tweedehands kachels en fornuizen op Havik 47.

Nathans tweede zoon Hartog was lompensorteerder/arbeider op vier woonadressen in de stad, eind jaren twintig enige jaren in de Hoogstraat 28 (in de wijk 't Sasje) en daarna van eind jaren dertig tot in 1942 in de Boldersstraat 61. De derde zoon Hijman vertrok op jonge leeftijd naar Amsterdam en is daar in de handel gegaan.

De vierde zoon Levie Israël (ook Bob genoemd) was o.a. koopman in Utrecht en Maastricht en had tot het begin van de oorlog in Amsterdam 'lingeriebewerker' als beroep. De vijfde zoon Philip (ook Flip genoemd) werkte als chauffeur in Amersfoort en woonde in de jaren dertig op drie verschillende adressen in de Schimmelpenninckstraat en tot in 1942 in de Trompstraat 80. Nathans jongste zoon Emanuel, die in 1930 het taxibedrijf van zijn vader had overgenomen, verkocht in de jaren dertig ook tweedehands kachels en fornuizen in de Krommestraat 66a en woonde tot 1942 in de Trompstraat 77.[12] Deze laatste drie zoons hebben ook als chauffeur bij de busonderneming van hun vader gewerkt. Philip had in de jaren dertig een garage, met stalling, wasinrichting en verhuur van luxe auto's in de Muurhuizen 115 bij de Kerkstraat. In advertenties

Levie Hilversum en Branca Hilversum-Nabarro; gehuwd in Amersfoort 26-8-1896 (AE).
Foto: CBG, collectie Veenhuijzen.

in de krant werd deze garage ook op naam van vader Nathan genoemd.[13] Het is niet duidelijk hoe de 'juridische' verhoudingen lagen in de handelsfamilie.

Specifieke gegevens over inkomens van joodse Amersfoorters als groep zijn niet beschikbaar, maar aangenomen wordt dat het overgrote deel van hen, in het bijzonder de kleinhandelaren, (zeer) lage inkomens hadden. In 1901 waren 66 van de 370 joden aangewezen op steun.[14]

Je kunt zeggen dat deze joodse familie, nazaten van Jacob Manuel Hilversum, sinds 1868 een 'echte' Amersfoortse familie was geworden. Een deel van de familie woonde begin 20e eeuw in Amsterdam en enkele familieleden leefden en werkten elders in het land.

9 Persoonskaart CBG en AE, Almanakken/Adresboeken Amersfoort. In 1930 deed hij het taxibedrijf over aan zijn zoon Emanuel [Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander (AD/DE) 1 mei 1930, pag. 8; onduidelijk waarom de voorletters E.M. zijn; mogelijk werd hij Elias Manuel genoemd]. In 1931 staat Nathan, als een van de aangevers, met beroep autohandelaar in de overlijdensakte van de tweede echtgenote van zijn zoon Jacob (AE, Jetje Lever akte 305 d.d. 8 september 1931). **10** De Eemlander (DE) 28 december 1911, pag. 2. **11** Nathans broer Heiman (overleden in 1933) had samen met zijn vrouw Aaltje Roodveldt in de Scherbierstraat 16 een winkeltje in huishoudelijke artikelen: potten, pannen, emmers en wasteilen. Saar Roelofs, *Nog altijd. Ronnie Goldstein-van Cleef over jeugd, verzet, concentratiekampen en het leven daarna* (Kampen, 2005) 13, en AE Almanakken/Adresboeken Amersfoort. Ter informatie: Heiman en Aaltje waren de grootouders van Ronnie (Rozette) van Cleef; haar moeder, Vrouwtje Hilversum, was een nicht van Nathan. Nathans zwager Israël de Groot handelde in lompen, beenderen, oude metalen, oude kranten, vellen en flessen [De Eembode (DEB), 20 maart 1925, pag. 6].

12 AE, Adresboeken Amersfoort, advertenties [o.a. AD/DE 21 september 1933, pag. 4; ook hier voorletters E.M.], berichten van 'vestiging en vertrek' in lokale kranten en voor Levie Israël Hilversum ook zijn persoonskaart CBG. **13** AD/DE 15 september 1932, pag. 8 en *ibidem* 5 november 1932, pag. 20. **14** Bron: internetartikel (in 2010) van Nechamah Mayer-Hirsch, *Joods leven in Amersfoort. Opkomst en bloei.* http://home.kpn.nl/mayerhirsch/amersfoort.html (werkloosheidscijfers zonder vermelding van de primaire bron). Nathan Hilversum had in 1920 een zuiver jaarinkomen van *ƒ* 1250, zijn belastbaar inkomen bedroeg *ƒ* 300 (AE, Kohier directe belastingen, BNR 0002.01 inv.nr. 1984, vnr. 9619). In 1921 waren de bedragen respectievelijk *ƒ* 1100 / *ƒ* 225 (AE, BNR 0002.01 inv.nr. 2155, blz. 595). Hij komt vanwege een te laag zuiver inkomen niet voor in de belastingkohieren voor 1920; na 1921 zijn van niemand gegevens in dezen beschikbaar. Ter vergelijking: in 1920 werkten in Amersfoort (beroepsbevolking 11513 op 31130 inwoners) 1563 personen in de sector handel. 46% van hen had een gemiddeld jaarinkomen van *ƒ* 0-699, 4% *ƒ* 700-999, 22% *ƒ* 1000-1499. 16% verdiende *ƒ* 1500-2999 en 12% had *ƒ* 3000 of meer per jaar. Bron: bewerking van tabel 5.5 en bijlage 3 van Paul Brusse, *Amersfoort 1850-1930. Economische bedrijvigheid en sociale verhoudingen* (Amersfoort, 1993). De joodse groothandelaren A. Herschel en S. van Vollenhoven hadden in 1920 een belastbaar inkomen van bijna *ƒ* 8000 (AE, BNR 0002.01 inv. nr. 2164, vnr. 6106 resp. inv.nr. 1876 blz. 156).

Nathans maatschappelijke activiteiten voor 1940

Nathan Hilversum was ook maatschappelijk actief in Amersfoort, in een Oranjevereniging, in de sport en als belangenbehartiger van marktkooplieden en straatventers.

Hij had een grote betrokkenheid bij mensen en praatte met iedereen. Hij was sociaal voelend, had graag mensen om zich heen, hij vierde zijn verjaardag bij voorbeeld in een lokaal etablissement. De man hield van aanpakken, was zeer handig, fysiek en geestelijk sterk, een echte 'regelaar', nam zitting in een bestuur en voerde gemakkelijk (en waarschijnlijk graag) het woord op een bijeenkomst. Hij kende veel mensen in de stad en velen kenden hem.

Nathan was een humorvolle, zeer extroverte, licht dominante man. Volgens de familie was hij bovenal een vrome jood, altijd met een hoed op, en zeer betrokken bij de Amersfoortse synagoge.

Oranjevereniging

Nathans naam stond in augustus 1907 onder een advertentie als tweede voorzitter van het 'Bestuur der feestelijkheden van de Groote Haag'.[15] Dezelfde vereniging, nu onder de naam 'Oranjevereeniging van Groote en Kleine Haag en Koestraatbewoners', kwam op 28 april 1908 bijeen in de 'Keizerskroon'. De voorzitter gaf op die bijeenkomst tot twee keer toe het woord aan Nathan. Deze schetste het succes van het vorige jaar en onderstreepte dat op 31 augustus de Koningin (Wilhelmina) 'op haar tienjarige regering terug kan zien', wat zeker een reden was voor een schitterend feest. Hij deed een beroep op steun van de Amersfoortse burgerij. Verder zei hij dat het helemaal niet de bedoeling was de 'Oranjevereeniging' het werk uit handen te nemen, er zou alleen een bijdrage worden gevraagd voor de historische optocht voor de Haag- en Koestraatbewoners. Hij wilde 31 augustus tot een feestdag maken en daarmee alle Amersfoorters aanmoedigen om dit voorbeeld te volgen.[16]

APWC

Nathan is zeer waarschijnlijk in de jaren twintig actief geweest bij een van de voetbalverenigingen, Amersfoort of Paars Wit. De beide verenigingen zijn in 1923 gefuseerd tot de voetbalvereniging Amersfoort Paars Wit Combinatie (APWC).[17] Mogelijk heeft hij bij een van de drie verenigingen gespeeld.

Hij was ook in bredere zin betrokken bij de maatschappelijke betekenis van sport in Amersfoort. In 1919 was bij de Arbeidswet de achturige werkdag, de vrije zaterdagmiddag en de vrije zondag ingevoerd. De vrije zaterdagmiddag werd als een grote verworvenheid ervaren en werd op verschillende wijze, o.a. recreatief ingevuld. In 1920 werd de Amersfoortsche ZaterdagMiddag Competitie opgericht (AZMC). Men startte met een voetbalcompetitie in drie afdelingen, later kwam daar slingerbal bij.[18] De doelstelling van deze competitie was om 'de jongelui te leeren hunne Zaterdagmiddag te gebruiken'. In het artikel wordt 'Hilversum' genoemd, zonder voorletter, als een van de vier AZMC bestuursleden.[19] Ik neem aan, mede gezien zijn hierna te noemen betrokkenheid bij APWC na de oorlog, dat het hier Nathan betreft.

Belangenbehartiger van marktkooplieden en straatventers

Nathans maatschappelijke betrokkenheid komt ook naar voren bij de belangenbehartiging van de marktkooplieden in het eerste decennium van de 20e eeuw. In die tijd heeft Nathan met de vis- en fruithandelaar Jack Krijnen (tevens initiatiefnemer tot de zaterdagavondmarkt) een ondersteuningsfonds voor marktkooplieden opgericht. Zij deden dat om de positie van de marktkooplieden te verbeteren, vooral in geval van ziekte wanneer het inkomen wegviel.[20]

Niet alleen was hij maatschappelijk betrokken, hij toonde ook daadkracht toen onder zijn leiding en voorzitterschap in januari 1938 de Amersfoortse straatventersvereniging 'Ons Belang' werd opgericht. De doelstelling van de vereniging was de behartiging van de belangen van de straatventers. Verder wilde deze vereniging verbinding leggen met soortgelijke organisaties in den lande. Op de druk bezochte bijeenkomst meldden zich 40 personen als lid aan bij het uit vijf personen bestaande bestuur.[21] De achtergrond bij deze oprichting was, dat in het begin van de jaren dertig in Amersfoort een ventverbod van kracht was geworden. Dit gold in het bijzonder tijdens de vrijdagse en zaterdagse markten. Venten was voortaan gebonden aan een gemeentelijke vergunning. De vrijheden voor de straatventers werden daarmee ingeperkt. Deze vereniging gaf de mogelijkheid tot georganiseerde belangenbehartiging.

Opmerkelijk is dat in Amsterdam en Utrecht in 1932 al verenigingen van venters en marktkooplieden met dezelfde naam bestonden.[22] Mogelijk kende Nathan via zijn familie deze organisaties; zijn zoon Levie Israël woonde midden jaren dertig in Utrecht en zoon Hijman in Amsterdam.

Vermoedelijk was Nathan in deze periode al actief in de joodse gemeente van Amersfoort, net als na de oorlog; gegevens daarover ontbreken echter.

De Tweede Wereldoorlog

De Jodenvervolging en het lot van de Amersfoortse joden in de Tweede Wereldoorlog is uitvoerig beschreven. Nagenoeg alle joden zijn vanuit Amersfoort in groepen per trein naar Amsterdam vertrokken, op 18 augustus 1942 personen tussen 16 en 40 jaar, op 21 augustus de overigen op 120 na. De laatste joden vertrokken op 15 april 1943 uit de stad.[23] Vrijwel allen zijn vanuit Amsterdam, de door de Duitsers verplicht gestelde 'verzamelplaats', via Kamp Westerbork naar de nazikampen getransporteerd en daar omgebracht. Slechts enkele Amersfoortse joden zijn teruggekeerd.

Nathan en zijn familie

Henri van Raalte, de voorzitter van de 'Joodsche Raad' van Amersfoort, maakte op 16 augustus 1942 in de synagoge bekend dat de joden weg moesten. Op een morgen kwam hij in de Arnhemsestraat de zoon van expediteur Nathan Hilversum tegen met een paard. De jonge man zei tegen Van Raalte: 'wij moeten weg en vader weet niet wat hij met zijn paard moet doen.' Van Raalte heeft zich over het dier ontfermd.[24] De geciteer-

15 Amersfoortsche Courant (AC) 13 augustus 1907, pag. 3. Drie bestuursleden woonden in de Groote Haag, hij woonde toen Mooierstraat 11, weliswaar dichtbij, maar niet dezelfde buurt. **16** DE 29 april 1908, pag. 1 en AC 30 april 1908, pag. 2 vermelden uitvoerig wat Nathan over de organisatie, kosten en bijdragen van derden had gemeld. **17** APWC beschikt niet over een compleet historisch archief. Voor de inzet door Nathan voor deze vereniging was ik aangewezen op informatie uit de lokale kranten. **18** AD/DE 13 november 1920, pag. 2. **19** AD/DE 9 oktober 1920, pag. 2.

20 Dagblad voor Amersfoort (DA) 11 september 1951, pag. 2. In dit krantenartikel wordt Nathan, de 'lotgenoot' van Krijnen, beschreven als: '… de bekende Nathan Hilversum, ook (evenals Jack Krijnen) een oude bekende in Amersfoort'. De zaterdagavondmarkt was kort voor 1910, op verzoek van G. van de Klashorst e.a. in 1904, op de Varkensmarkt gestart. Dit blijkt uit verwijzingen in kranten van 1908 en 1909. In de brief van B&W aan de gemeenteraad d.d. 24 maart 1910, met het voorstel tot een definitief besluit over deze weekmarkt, staat dat het nut van deze markt 'gaandeweg is aangetoond' (AE, BNR. 002.1, inv.nr. 3241). De raad besluit op 5 april 1910 tot het instellen van deze markt op de Varkensmarkt (AE, *ibidem*, besluit nr. 84). In 1921 (als proef) naar de Hof verplaatst (DEB 2 november 1921, pag. 2). **21** DEB 25 januari 1938, pag. 2. **22** AD/DE 1 december 1932, pag. 6. **23** J.L. Bloemhof, *Amersfoort '40-'45* (2e herz. druk Amersfoort, 2005) 97-99, Van Adelberg, *De Joden van Amersfoort*, 118-134 en Kees Ribbens *Zullen wij nog terugkeeren…? De jodenvervolging in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amersfoort, 2002) 33 e.v. Op pag. 39 wordt een verzoek genoemd van Nathan in september 1941 aan B&W, om een uitzondering voor zijn markthandel in tweedehands meubelen, kachels en fornuizen op de maatregel van de bezetter tot een verbod op deelnemen aan markten, omdat hij in dat geval geen inkomsten heeft, anders dan drie gulden van het Israëlitisch armbestuur.

de tekst vervolgt met 'Het gezin Hilversum is gedeporteerd en vermoord'.

Deze informatie verdient een nadere toelichting en verduidelijking, want Nathans zonen waren getrouwd en woonden zelfstandig. Wat is er gebeurd?

Nathan en echtgenote Jentje zijn samen, waarschijnlijk in augustus 1942, per trein van Amersfoort naar Amsterdam gegaan. Daar trokken zij in bij zijn broer Levie, op Markenplein 1hs en doken kort daarna onder in een woning in een zijstraat van de Weesperzijde.[25] Het echtpaar heeft de oorlog op dat adres overleefd. Jentje was zeer verzwakt geraakt tijdens de onderduik en is kort na de bevrijding in Amsterdam overleden, op 10 juli 1945.

Nathan heeft aan de familie verteld dat hij Jentje 'met eigen handen' op de niet-joodse Oosterbegraafplaats in Amsterdam tijdelijk heeft

← **Gedenksteen op het graf van Jentje Hilversum-van der Horst, joodse begraafplaats Soesterweg.**
Foto: Rob Mayer.

Hier ligt verborgen de bescheiden vrouw, mevrouw Jente, dochter van de heer Jacob.
Zij ging naar haar wereld op 29 Tammoez 705 van de korte jaartelling. De naam van haar moeder is Hanna.
T.N.TS.B.H. (Dat haar ziel gebundeld moge worden in de bundel des levens).

moeten begraven. Het lag in zijn bedoeling haar op de joodse begraafplaats aan de Soesterweg ten grave te dragen, maar de situatie in Amersfoort was volgens hem 'nog niet normaal'.[26] Zij is daar herbegraven op 7 oktober 1945.[27]

Hun zes zonen, zes schoondochters en veertien kleinkinderen zijn door de Duitsers omgebracht. Een kleindochter, Rosa Jenny (Roosje), dochter uit het huwelijk van Nathans zoon Levie Israël en Sara Querido, heeft de oorlog overleefd.[28]

De oudste zoon Jacob is, na transport uit Amersfoort op 15 april 1943, de volgende dag vanuit Amsterdam naar Vught vertrokken. Van daar is hij naar de Moerdijk gebracht om aan de beschadigde bruggen te werken. Daarna is hij naar Westerbork vervoerd, op 14 september 1943 doorgestuurd naar Oost-Europa en op 8 maart 1945 in Weimar (Buchenwald) overleden.

De tweede zoon Hartog woonde ook in Amersfoort. Hij is met één van de transporten in augustus 1942 naar Amsterdam en vandaar op 3 oktober 1942 naar Westerbork gegaan en op 2 november op transport gesteld richting Auschwitz. Hij is overleden op 7 februari 1945 in Gross-Rosen.

De derde en vierde zoon, Hijman en Levie Israël, woonden in het begin van de oorlog in Amsterdam. Hijman is op 12 juli 1942 in de ochtend in Amsterdam door medewerkers van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung bei der Erfassung jüdischen Hausrates* gearresteerd. Hij werd gepakt omdat hij een koffer met kleding en een kartonnen doos met 497 haarkammen vervoerde. Hij verklaarde in opdracht van zijn broer Levie te hebben gehandeld. Levie, die iets later aan het politiebureau verscheen, bevestigde dat hij opdracht had gegeven de goederen van zijn woning naar die van Hijman te brengen. Beiden werden overgebracht naar de genoemde *Zentralstelle* aan het Adama van Scheltemaplein.[29] Hijman is op 15 juli via Kamp Amersfoort en Kamp Westerbork doorgestuurd richting Auschwitz en op 16 augustus 1942 daar overleden. Levie is een jaar later op 23 augustus 1943 in Groningen *beim tätlichen Widerstand bei der Festnahme erschossen*. Op zijn persoonskaart staat dat hij uit Amsterdam is vertrokken op 18 augustus 1943. Hijman is blijkbaar, in tegenstelling tot zijn broer Levie, na arrestatie in de zomer van 1942 in handen van de bezetter gebleven. De omstandigheden van de dood van Levie zijn onbekend. Het lichaam van Levie is in Westerbork gecremeerd op 27 augustus. De urn met zijn as is na de oorlog bijgezet op de joodse begraafplaats in Diemen.

De vijfde en zesde zoon, Philip en Emanuel, woonden ook in Amersfoort. Zij zijn evenals hun oudste broer Jacob op 15 april 1943 naar Amsterdam vertrokken. Philip is de volgende dag naar Vught vervoerd en op 21 september 1943 naar Westerbork en dezelfde dag verder naar Auschwitz. Hij is daar op 9 januari 1944 gestorven. Emanuel is in mei 1943 met zijn echtgenote en doch-

24 Aldus Van Adelberg in *De Joden van Amersfoort*, 131 (zonder bronvermelding). Vermoedelijk was de 'jonge man' voor de toen 63-jarige Van Raalte, of Emanuel (31 jaar) of Philip (34 jaar). Bij dit bezit van een paard in het najaar van 1942 past een kanttekening. Op 21 mei 1942 had de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, Seyss-Inquart, verordening 58 uitgevaardigd. Daarin staat in artikel 18 dat o.a. paarden in het bezit van joden uiterlijk op 30 juni 1942 bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* te Amsterdam moesten zijn ingeleverd. Artikel 19/1 zegt dat op ontduiking een gevangenisstraf of een geldboete stond. Artikel 25 vermeldt dat de Rijkscommissaris 'afwijkingen van de voorschriften dezer verordening kan toestaan en bij twijfel bij de toepassing, algemeen bindende beslissingen kan nemen.' In dit geval zou het kunnen zijn dat zeker waar in de verordening geen procedure voor de inlevering wordt genoemd, de invordering(stermijn) in Amersfoort nog onduidelijk was, of mogelijk gold voor Nathan een 'officiële' uitzondering, dan wel was er sprake van 'waaghalzerij' van zijn kant. Het is niet meer te verifiëren. Verder was volgens de bronnen (persoonskaart, adresboeken en kranten) Nathan in 1941 koopman. Het beroep van expediteur wordt nergens genoemd. Mogelijk gebruikte hij een paard en wagen bij zijn handel in tweedehands meubelen, kachels en fornuizen. Het bezit van een paard is verder opvallend aangezien hij in 1941 zijn slechte financiële positie beschreef in een brief aan B&W (zie voetnoot 23). **25** Persoonskaart Nathan CBG, inschrijfdatum Amsterdam 19 sept. 1942. Mededeling van de familie in 2011 over het onderduikadres. **26** Vanaf eind 1945 werd het begrafeniswezen weer georganiseerd. De begraafplaatsen aan de Soesterweg en de Bloemendalse Poort verkeerden in deplorabele toestand. Bron: Kees Ribbens *Zullen wij nog terugkeeren…?*, 114. In *Ons Contact* (OC), maandelijks mededelingenblad voor de Joodsche Gemeente 1e jrg. no. 8, april 1946 staat: 'De toestand op de begraafplaatsen is nog altijd aanstootgevend. Nu de omheiningen onder bombardementen, vernielzucht en brandstoffenschaarste ernstig te lijden hebben gehad, dienen de begraafplaatsen herhaaldelijk als speelterrein voor de jeugd en zelfs als weidegrond voor geiten van omwonenden.' Het bestuur van de Kehillah (de joodse gemeente) heeft toen bij de gemeente Amersfoort aangedrongen op een behoorlijke afrastering. (met dank aan Nechamah en Rob Mayer voor het mij ter inzage geven van *Ons Contact*). **27** Mededeling in 2010 over de datum door mevrouw Wil Verheuvel, bewaarster van de joodse begraafplaats Soesterweg. Deze begrafenis zal ongetwijfeld na overleg met een halachische autoriteit zijn toegestaan. Rabbijn mr. drs. Evers noemt in zijn boek *Moge uw ziel gebundeld worden. Joodse voorschriften bij overlijden en begraven* (Kampen, 1998) acht gevallen waarbij herbegraven kan worden toegestaan (149-150). In dit geval omdat zij werd begraven op een niet-joodse begraafplaats (toestemming 3) en het de bedoeling was haar op een later tijdstip opnieuw te begraven in een ander graf (toestemming 7). **28** Met Rosa Jenny heb ik contact gehad (zie ook voetnoot 2). **29** GAA, Rapport Politie Amsterdam nr. 193, zondag 12 juli 1942; Hijman is aangebracht aan het bureau om 10.20 uur door de Amsterdammers Tomas Van Eck en Gerrit Hendrik Mijnarends, beiden in dienst van de *Zentralstelle*. **30** Bronnen: http://www.joodsmonument.nl/, GAA persoonskaart Levie, Overlijdenskaart 526/16 van het Rode Kruis (met daarop de aangehaalde Duitse tekst) van Levie. Opgaven door het informatiecentrum Kamp Westerbork (transportlijsten). Opgave door de begrafenisadministratie van de Nederlands-Israëlietische Hoofdsynagoge te Amsterdam betreffende de (locatie van de) urn met as van Levie Israël Hilversum op de begraafplaats in Diemen. Bron arrestatie Emanuel: Ribbens *Zullen wij nog terugkeeren…?*, 91. **31** Bronnen: http://www.joodsmonument.nl/, http://www.genlias.nl/, AE en diverse genealogische websites. De lijst

tertje in Den Haag (zijn echtgenote was geboren in Den Haag) aangehouden en zij zijn op 13 mei 1943 vanuit Amsterdam naar Westerbork vervoerd, op 18 mei 1943 doorgestuurd naar Sobibor en hij is daar op 21 mei 1943 gestorven.[30]

De nadere toelichting bij wat er met 'het gezin Hilversum' is gebeurd, moet zijn dat alle leden van de gezinnen van de zes getrouwde zonen van Nathan op één kleindochter na door de Duitsers zijn omgebracht. Vier gezinnen woonden in Amersfoort. Vader Nathan en moeder Jentje hebben de oorlog overleefd.

Na de oorlog werd Nathan geconfronteerd met de verdwijning van nagenoeg al zijn familieleden. Naast de genoemde 26 gezinsleden van zijn zonen, waren dat een broer en zus, twee schoonzussen en een zwager, 25 neven en achterneven, 32 nichten en achternichten.

Het verlies was zeker 67 naaste bloedverwanten en 21 aangetrouwde (Hilversum-) familieleden van hem.[31] Tien van zijn directe verwanten hebben de oorlog overleefd, één kleindochter, twee nichten, twee neven, drie achternichten en twee achterneven. Het aantal familieleden uit de wijdere kring dat is omgekomen, is groot.

Terug in Amersfoort

Na de (her)begrafenis van zijn vrouw ging Nathan weer in Amersfoort wonen. Op 20 december 1945 stond hij ingeschreven aan de Lieve Vrouwestraat 50.[32] Hij was al eerder teruggekeerd, maar heeft korte tijd bij de secretaris (later voorzitter) van APWC, kapper Gerard de Gans, ingewoond in de Teut 16.[33] Dit feit versterkt de eerdere mening dat Nathan al in de jaren twintig, dan wel voor de oorlog, bij APWC betrokken moet zijn geweest. Vrijwel direct na zijn terugkeer in Amersfoort werd hij weer maatschappelijk actief, in de joodse gemeente, bij de Bond van Ouden van Dagen en opnieuw bij APWC. Later begon hij weer een taxibedrijfje.

Op 3 januari 1946 hertrouwde hij in Amsterdam, met de joodse Johanna Sophia Hartog.[34] Hij had haar leren kennen via zijn kleindochter Rosa Jenny (Roosje), die met Johanna bij bakker Gommer in Nijkerk (als Nelly Bredewoud) ondergedoken heeft gezeten.[35] Kort na zijn huwelijk verhuisde hij met zijn tweede echtgenote naar de Snouckaertlaan 14.

De joodse gemeente

In najaar 1945 nam Nathan een functie aan in de joodse gemeente. Hij werd lid van de Chewra Kaddiesja, het begrafenisgenootschap, ook wel 'doodgraverscollege' genoemd.[36] Hij bezocht als lid van dit college zijn stervende geloofsgenoten, sprak gebeden uit aan het sterfbed en verzorgde met anderen na de dood, in zijn geval van mannen, de 'tahara', de rituele lijkwassing.[37]

Uit mondelinge overlevering is zijn humor bekend, zelfs na afloop van een begrafenis op de joodse begraafplaats aan de Soesterweg. Hij placht dan steevast bij het verlaten van de begraafplaats te zeggen: 'zo, ik mag weer even naar huis', waarschijnlijk verwijzend naar zijn functie bij de Chewra. Deze woorden werden al snel gevolgd door zijn standaardzin, 'bij leven en welzijn kom ik hier te liggen'.[38]

van omgebrachte joden met de naam Hilversum (voor een vrouw de meisjesnaam of die van echtgenoot Hilversum) uit 'joodsmonument.nl' is voor mij leidraad en uitgangspunt geweest bij mijn onderzoek. Van twee vrouwen met de meisjesnaam Hilversum uit die lijst was de familierelatie door mij niet te achterhalen (en hier niet opgenomen bij de genoemde 67 naaste bloedverwanten). Jentje van der Horst (zes jaar ouder dan Nathan) was het jongste kind uit een gezin van zeker negen kinderen. Ik heb geen uitgebreid (verificatie)onderzoek (i.c. vanuit de bron http://www.levie-kanes.com/) gedaan naar de slachtoffers in de schoonfamilie van Nathan. Zes broers en zusters van Jentje van der Horst zijn zeer jong overleden. Voor zover mij bekend zijn drie kinderen en de vrouw van haar oudste broer (die op

Nathan kende veel mensen en velen kenden hem. In joodse kring zal hij waarschijnlijk bijna alle geloofsgenoten hebben gekend. Wanneer bij een synagogedienst of bij een joodse begrafenis niet het vereiste aantal volwassen joodse mannen (geen minjan) aanwezig dreigde te zijn, was het dan ook niet vreemd dat hij wel voor het quorum zou zorgen.[39]

Hij was een gewaardeerd man binnen de joodse gemeente. Op zijn 80e verjaardag in 1953 werd hij ruim 'in de sigaren gezet', die samen met een fles geestrijk vocht met een glimlach om de lippen werden aangenomen. In de ochtend verschenen bij hem thuis in de Snouckaertlaan voorganger A. Levie en leden van het begrafenisfonds, die hem toespraken namens de joodse gemeente en de 'Chewra'. De heer N. van Raalte sprak een persoonlijk woord tot hem. In de middag volgde in 'Van Ouds de Wapenroem' een druk bezochte receptie.[40]

Op nog andere wijze was Nathan betrokken bij de joodse gemeente. Ieder jaar werd een autotocht naar de Veluwe georganiseerd met particuliere auto's, voor bejaarden, invaliden en alleenstaanden. Het vertrekpunt was steeds de Vermeerstraat, hoek Bisschopsweg. Op 21 juni 1959 vertrok de stoet voor de vijfde achtereenvolgende keer. Waren er aanvankelijk jaarlijks enkele tientallen personen, nu waren het er 80. Onderweg of aan het einde van de dag, in een restaurant, boden de tochtgenoten de leden van het organiserende comité, de chauffeurs en de motorordonnans 'Israel-bomen' aan.[41] Steevast was het Nathan die dan met een toespraak deze uitreiking verzorgde. Zo ook op deze tocht, in een restaurant in Kootwijk, een half jaar voor zijn overlijden.[42]

Hij was (zeer waarschijnlijk) lid van de plaatselijke afdeling van de Nederlandse Zionistenbond. Op een 'Toe-Bisjwat-viering' (Nieuwjaarsfeest der bomen) in hotel Monopole (met orkest) op 17 januari 1957 nam hij 'de oude (?) heer N. Hilversum', de stoere vendumeester' het initiatief tot publieke veiling van zakjes studentenhaver ten behoeve van het JNF.[43] Ook hier, op hoge leeftijd, initiatiefvol en welbespraakt strijdbaar.

Bond van Ouden van Dagen

Nathans zorg voor de bejaarde medemens bleek niet alleen uit zijn inzet binnen de joodse gemeente. In 1951 werd hij genoemd als voorzitter van de feestcommissie op een bijeenkomst van de 'Bond van Ouden van Dagen' in Amicitia. Centraal stond de belangenbehartiging in verband met mogelijke negatieve regeringsmaatregelen aangaande uitkeringen aan ouden van dagen. Hij kreeg toen het woord en hield een pleidooi om het aantal leden

latere leeftijd kinderen kreeg) en zes (achter)neven en nichten in een nazikamp overleden (website Kanes, *ibidem*). **32** Persoonskaart CBG. **33** Mededeling door zoon Wim de Gans in 2010. **34** Geboren 3 september 1897 te 's Gravendeel. Bron: persoonskaart CBG Nathan. Mededeling door familie in 2009: Johanna stond erop dat Nathan met 'Nico' werd aangesproken. In familiekring werd hij ook 'Naatje' genoemd en zelf zei hij tegen de familie: 'noem mij maar ome gleufie', omdat hij altijd een gleufhoed droeg. **35** Voor de buitenwereld was zij wees geworden na het bombardement op Rotterdam; informatie van kleindochter in 2011. Nelly en 'tante Jo' worden genoemd in: Ab van Straalen, *Van Jubileum …naar catastrofe. De Joodse gemeenschap van Nijkerk in de periode van 1926-1945* (Nijkerk, 2007), 48. Zie voor artikel: http://www.oudnijkerk.nl/uploads/File/Joods%20Nijkerk.pdf (in 2010).

36 OC, 11e jrg. no. 1, oktober 1955, pag. 10: 'Dat is al weer tien jaar geleden: Tot doodgraver der gemeente is herbenoemd de heer N. Hilversum.' Doodgraver niet te verwarren met grafdelver. In de notulen van de vergadering van kerkbestuur en kerkenraad van 25 november 1948, staat dat N. Hilversum door het begrafeniscollege was aangesteld als Gabbai. In deze functie haalde hij de wekelijkse contributie op bij de leden van de Chewra Kaddiesja, stelde de mensen op de hoogte van een overlijden en zorgde voor minjan bij de begrafenisdienst (minjan is de verplichte aanwezigheid van tien joodse mannen van 13 jaar of ouder voor een gebedsdienst) (de notulen zijn mij ter inzage geven door Nechamah en Rob Mayer). In OC, 12e jrg. no. 6, pag. 4, maart 1957 staat dat hij deel uitmaakt van het Begrafenisgenootschap. Hij heeft deze functie tot kort voor zijn dood bekleed. **37** Vrouwelijke leden van de Chewra vervulden deze rol daar waar

van 440 van de afdeling Amersfoort in een jaar te verdubbelen. Hij spoorde aan tot propaganda, want 'Nog te veel ouden van dagen zijn geen lid'.[44] Zoals hij in 1910 en 1938 streed voor de belangen van de marktkooplieden en de straatventers, zo deed hij dat hier op 77-jarige leeftijd voor zijn medeouderen.

APWC

Nathans inzet voor deze club is groot te noemen. Hij is voorzitter en erelid geweest. Dit blijkt uit een krantenbericht waarin wordt gemeld dat voor aanvang van de voetbalwedstrijd APWC-NSC (uit Nijkerk) op zondag 20 december 1959 op 'Birkhoven', een minuut stilte in acht werd genomen voor de op 15 december overleden Nathan Hilversum, ex-voorzitter en erelid.[45]

Maar wanneer was hij voorzitter? Via de voetbalvereniging was dat niet te achterhalen.[46]

De fusievoorzitter sinds 1923, A. de Wijs, overleed eind september 1946. Bij de begrafenis van De Wijs op de begraafplaats Rusthof op 3 oktober 1946 sprak Nathan een afscheidswoord en bracht een groet namens de leden.[47] Dit zou kunnen wijzen op zijn (naderend) voorzitterschap. Verder wordt Nathan op 16 mei 1947 tijdens een kampioenschapreceptie oud-voorzitter genoemd, terwijl G. de Gans, als eerste secretaris, voor die avond het voorzitterschap waarnam.[48] Later, op 23 december 1947, wordt G. de Gans in de krant als voorzitter genoemd.[49] In de tussentijd is geen informatie over een voorzitter(s) van de vereniging te vinden, wel opvolgers na december 1947.

Op basis van krantenberichten over aan- en aftreden van voorzitters, moet worden geconcludeerd dat Nathan korte tijd voorzitter van APWC was. Hij moet dat zijn geweest na het overlijden van De Wijs in 1946 en voor 16 mei 1947, of voor 23 december 1947. Waarschijnlijk heeft hij destijds, gezien zijn leeftijd van 73 jaar, geopteerd voor een tijdelijk, kortdurend voorzitterschap.

In de loop der jaren daarna manifesteerde Nathan zich als voorzitter van de supportersvereniging of van een feestcommissie. Steeds richtte hij in die functie enthousiast het woord tot volle zalen.

Bij het zilveren jubileumfeest van APWC op 8 mei 1948 in een volle Markthal deelde hij als voorzitter van de supportersvereniging doelnetten uit en zegde doelen toe voor de training van de jongere elftallen.[50] Ook sprak hij de aanwezigen vanaf het podium toe.

In 1953 werd in de Markthal, bij het 30-jarig bestaan van APWC, een daverend feest gevierd. Nathan hield daar als voorzitter van de feestcommissie een enthousiaste openingstoespraak. Hij eindigde met '… de wens dat allen zullen medewerken om de vereniging op een hoger plan te

het vrouwen betrof. **38** De heer S. van Maagdenburg citeert wat hij als jonge man na de oorlog uit de mond van Nathan heeft gehoord. **39** Mededeling van de heer S. van Maagdenburg. **40** OC, 9e jrg. no. 3 pag. 6, december 1953. **41** Certificaten van het Joods Nationaal Fonds (JNF) om een boom in Israël te planten. **42** OC, 11e jrg. no. 10, juli 1956 pag. 5, *ibidem,* 12e jrg. no. 10, juli 1957 pag. 3 en *ibidem,* 14e jrg. no. 10, juli 1959 pag. 5. **43** *Ibidem,* 12e jrg. no. 5, februari 1957, pag. 5 en 7. **44** DA 18 oktober 1951, pag. 2. **45** DA 21 december 1959, pag. 7. **46** Zie voetnoot 17. **47** DA 4 oktober 1946, pag. 1. **48** DA 16 mei 1947, pag. 3. **49** DA 23 december 1947, pag. 2. **50** DA 10 mei 1948, pag. 2.

brengen en in plaats van gevaar voor degradatie, kans op de titel te geven'.[51] Het eerste elftal had zich dat jaar net gehandhaafd in de derde klasse D van de KNVB.

Ook in mei 1958 bij het 35-jarig bestaan van de vereniging was Nathan weer voorzitter van het feestcomité. Hij opende de feestavond met een toespraak: '.. dat wat gebeurd is voorbij is en dat met vereende kracht aan de toekomst zal moeten worden gewerkt. De toekomst zal leren, dat bij APWC de kracht zal worden gevonden om terug te komen'.[52] Het eerste elftal van het jubilerende APWC was in april gedegradeerd van de vierde klasse G van de KNVB naar de afdeling Utrecht en de leden konden dus wel wat opbeurende woorden gebruiken.

Tot op hoge leeftijd nam hij het woord op bijeenkomsten van APWC. Op de jaarlijkse algemene ledenvergadering op 13 juli 1959 werd voorzitter De Gans opgevolgd door J.F. Massop. De scheidende voorzitter werd bedankt voor zijn vele werk voor de vereniging, maar 'geroerd werd hij vooral door de afscheidsspeech van het oudste lid, de heer N. Hilversum'.[53] Mogelijk refereerde de toen 86-jarige Nathan in zijn betoog aan zijn opvang bij Gerard de Gans in 1945.

Taxibedrijf HIL-TAX

Nathan had in 1930 zijn taxibedrijf overgedragen aan zijn zoon Emanuel. Hij bleef toen wel bij de zaak betrokken. De oorlog maakte een einde aan dit bedrijf.

Nathan Hilversum spreekt op 8 mei 1948 in de Markthal op het 25-jarig jubileumfeest van APWC.
Foto: particuliere collectie J.B. Massop (afgestaan aan auteur).

51 DA 29 juni 1953, pag. 3. **52** DA 12 mei 1958, pag. 3. **53** DA 14 juli 1959, pag. 3. **54** Gevestigd bij de K.v.K. op 13 januari 1948. Utrechts Archief, toegangsnr. 4003, inv.nr. 10451.

Chevrolet-taxi in de Spoorstraat, hoek Vlasakkerweg, begin 1948.
V.l.n.r. chauffeur Jan van 't Hof, onbekende chauffeur, Nathan Hilversum, Johanna Sophia Hilversum-Hartog.

Foto: particuliere collectie Jan van 't Hof jr.
N.B. kenteken L9228 is hetzelfde als dat van de eerste Chevrolet-stadsautobus in 1924.

In januari 1948 begon hij opnieuw een taxibedrijfje, nu vanuit de Snouckaertlaan 14.[54] De garage bevond zich in de buurt, op de hoek van de Vlasakkerweg en de Spoorstraat. Hij schafte een Chevrolet aan die met trots werd getoond in de Spoorstraat, in aanwezigheid van zijn vrouw Johanna en twee van zijn chauffeurs.

Evenals in de jaren dertig maakte hij niet veel reclame voor zijn bedrijf. In februari 1948 verscheen een advertentie met 'Hallo! Hallo! Het vanouds bekende taxibedrijf, met nieuwe Chevrolet 47.'[55] Kort daarna adverteerde hij in 'Ons Contact' van de joodse gemeente met 'Wij staan ook nu weer voor U klaar!! Tot 24 uur n.m. geopend. HIL-TAX. Standplaats station tel.4985 (K3490)'.[56]

De oorlog klinkt als 'slechts een intermezzo' in zijn teksten.

Het bedrijf heeft maar korte tijd bestaan. In 1951 bood hij het in een advertentie ter overname aan, met twee prima Chevrolets en twee standplaatsen aan het station. De garage kon eventueel tegen een billijke huur worden overgenomen.[57] Zeer waarschijnlijk is het bedrijfje overgenomen door J. van Hoevelaak, van taxibedrijf 'Kroontax' in Kroontjesmolen. Van Hoevelaak adverteert namelijk in 'Ons Contact' met de tekst 'Rijdt uitsluitend met 'Kroontax''.[58]

Om te gedenken

Op 19 juli 1948 overleed zijn vrouw Johanna Sophia[59] en was Nathan voor de tweede keer weduwnaar. Hij hertrouwde op 15 januari 1949 met de joodse Sara Groenheijm.[60] Zij overleed in april 1955 en hij kwam voor de derde keer als echtgenoot alleen te staan.

Nathans inzet en strijdbaarheid zijn zeer opmerkelijk. Na al het oorlogsleed en tot drie keer toe het weduwnaarschap, zijn de woorden die hij sprak op de feestavonden van 'zijn' APWC, typerend voor hem. Altijd positief, enthousiasmerend, de blik op vooruitgang en toekomstgericht. Daar waar hij APWC toewenste 'dat de kracht zal worden gevonden om terug te komen', bezat hij die in ieder geval zelf.

Nathan praatte niet over de oorlog, maar telkens bij het zien van zijn enige kleinkind, kleindochter Roosje, werd hij overmand door verdriet.[61]

Sinds juli 1954 woonde hij op de Kortegracht 19, hoek Drieringensteeg, nabij de synagoge.

Na een ziekbed van twee maanden is Nathan

55 DA 13 februari 1948, pag. 4. **56** OC, 3e jrg. no. 6, maart 1948, pag. 4. **57** DA 18 mei 1951, pag. 4. De intrekking van zijn vergunning werd in de krant door de gemeente bekend gemaakt: DA 23 mei 1952, pag. 6. **58** OC, 8e jrg. no. 2, november 1952. **59** Zij is begraven op de joodse begraafplaats aan de Soesterweg. **60** Almelo 18 januari 1891-Amersfoort 28 april 1955. Bron: persoonskaart CBG Nathan. Hij had haar leren kennen via een door hem geplaatste advertentie (waarschijnlijk) in het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* (mededeling van de familie in 2011). Zij is begraven op de joodse begraafplaats in Almelo. **61** Mededeling van kleindochter in 2011.

Hilversum op 15 december 1959 in het Sint Elisabeth Ziekenhuis in de Sint Andriesstraat overleden. Kleindochter Roosje bezocht hem dagelijks en bevond zich aan zijn sterfbed.[62]

De Amersfoortse Courant memoreerde hem op de dag na zijn overlijden in een artikeltje met foto, gezeten achter een naaimachine, kleren makend voor de feestvierders van het stadseeuwfeest in 1959. In de tekst staat 'Met de heer Hilversum is een figuur uit het stadsbeeld heengegaan die vrij algemene bekendheid genoot'. Kort daarvoor had de krant hem in een klein bericht geprezen om zijn werk voor anderen, o.a. door het maken van menora's voor jongens die bar mitswa worden.[63] 'Ik neem er nog geen sigaar voor', beweerde hij daarin. Hij was op 86-jarige leeftijd 'nog iedere dag druk om andere mensen diensten te bewijzen, om echt de gemeenschap te dienen'.[64]

Velen waren voor de teraardebestelling op 17 december naar de joodse begraafplaats aan de Soesterweg gekomen. Daar werd gesproken door voorganger A. Levie en Ph. Rintel, voorzitter van de joodse gemeente. Barend Hilversum, een neef van Nathan, de oudste zoon van Nathans broer Heiman, bedankte voor de betoonde zorg tijdens het ziekbed en voor de belangstelling bij de begrafenis.[65]

Voor aanvang van de voetbalwedstrijd APWC-NSC op zondag 20 december is een minuut stilte voor hem in acht genomen. Op dinsdagavond 22 december 1959 kwam de kerkenraad van de synagoge bijeen en herdacht Nathan Hilversum eveneens met een minuut stilte.

De 'oude heer Hilversum', zoals hij door iedereen werd genoemd, was voor de joodse gemeente en voor anderen een 'bekende en vertrouwde figuur'. Omdat hij voor de oorlog al een gevorderde leeftijd had en door zijn goede geheugen werd hij voor de Kehillah vaak beschouwd als een wandelend archief. 'Het wel en wee van jaren her kon hij zich nog herinneren en *breitaus* erover verhalen.'[67]

Nathan Hilversum, koopman, ondernemer, 'dienaar van de gemeenschap', een joodse Amersfoorter met een buitengewone veerkracht, een man om te gedenken.

Sara Groenheijm.
Foto: familiecollectie, opnamedatum onbekend.

Nathan Hilversum in de woonkamer van zijn bovenburen, Kortegracht 19, ca. 1955.
Foto: familiecollectie.

Na een kortstondig lijden ging van ons heen mijn dierbare, innig geliefde opa en onze lieve oom de heer

NATHAN HILVERSUM

in de leeftijd van 86 jaar.

Roosje Hilversum
en verloofde
F. Zwaaf-Hilversum
B. Zwaaf
B. Hilversum
C. Hilversum-Gazan
Wed. A. Vos-Hilversum
en kinderen.

Amersfoort,
15 december 1959.

De begrafenis zal plaats vinden donderdag 17 december, vanaf Kortegracht 19, om 2.30 uur op de Israëlitische Begraafplaats Soesterweg Amersfoort.

Overlijdensadvertentie.
Bron: onbekend (waarschijnlijk de Amersfoortse Courant).
[de familie Zwaaf was vanaf 1947 aangetrouwde familie, door Nathans hertrouwde nicht Vrouwtje (Fré) Hilversum, oudste zus van Barend] [66]

Gedenksteen op het graf van Nathan Hilversum, joodse begraafplaats Soesterweg.
Foto: Rob Mayer.

Hier ligt begraven de heer Nathan, zoon van de heer Jacob. Hij ging naar zijn wereld op de avond van dinsdag 15 Kislev 720 van de korte jaartelling. De naam van zijn moeder is Froemet T.N.TS.B.H. (Dat zijn ziel gebundeld moge worden in de bundel des levens).

N.B. Nathan Hilversum is overleden op dinsdag 15 december 1959 na zonsondergang, vandaar de joodse datum 15 Kislev (16 december). Het is bij de familie niet bekend waarom op de steen destijds geen verwijzing naar de kleindochter, 'mijn grootvader/opa', is aangebracht.

62 *Ibidem*. **63** Een menora is een achtarmige kandelaar waarvan de kaarsen op het Chanoekafeest worden aangestoken. Een joodse jongen is vanaf zijn dertiende jaar religieus meerderjarig en dus verplicht zich aan de geboden te houden; de jongen wordt dan een bar mitswa ('zoon van het gebod'). **64** De uitgeknipte krantenberichten zijn in mijn bezit; de data zijn daarbij uit de tekst te herleiden (de krant is niet digitaal beschikbaar). **65** OC, 15e jrg. no. 4, januari 1960, pag. 3. **66** Met het overlijden van B(arend) Hilversum (Amersfoort 3 december 1899 - Amsterdam 25 juni 1968), is de naam van deze joodse familie in manlijke lijn uitgestorven.

67 OC, 15e jrg. no. 4, januari 1960, pag. 2-3 en 5; *In Memoriam*.